

Питання Шевченкознавства

Ірина Даниленко

ДАВИДОВА АРФА Й ТАРАСОВА КОБЗА: ПРО “ДАВИДОВІ ПСАЛМИ” Т.Г.ШЕВЧЕНКА*

“Давидові псалми” відкривають у творчості Т.Г.Шевченка нову сторінку, зміст і значення котрої повністю не осягнуто. Незважаючи на те, що окремі біблійні образи, стилістичні формули, ремінісценції і прямі цитати трапляються й у попередніх творах поета (приміром, образ царя Давида в “Кавказі”, Йосипа Прекрасного в “Слепой”, епіграф із Псалтиря в “Єретик” та “Великому льосі”), саме “Давидові псалми” – перший Шевченків переспів з Біблії. Створення циклу припало на час творчого піднесення поета, коли з-під його пера протягом 12 днів з’явилися твори “І мертвим, і живим...” (14 грудня), “Холодний Яр” (17 грудня), “Маленькій Мар’яні” (20 грудня), “Минають дні, минають ночі...” (21 грудня), “Три літа” (22 грудня), “Як умру, то поховайте...” ([“Заповіт”]) (25 грудня). Написаний 19 грудня 1845 р., увесь цикл уперше був надрукований з кількома цензурними купюрами значно пізніше – 1860 р. в “Кобзарі” під назвою “Псалми Давидові” (назва “Давидові псалми” – за автографом у рукописній збірці “Три літа”). У наступні роки, особливо після заслання, Шевченко вже неодноразово звертався до переосмислення біблійних мотивів, зокрема і псалтирних. Наприклад, 1859 р. він написав “Подражаніє 11 псалму”, яке, готуючи “Давидові псалми” до друку, залишив, однак, поза циклом.

Ідея переспіву псалмів у Шевченка, очевидно, виникла восени 1845 р., коли він уважно перечитував Біблію¹. Псалтир поет знав добре ще з дитинства, бо за традицією, що сягає часів Давньої Русі, навчався через ці тексти грамоті². З багатьох причин “Давидові псалми” постали визначною подією не лише у творчості митця, а й в українській літературі й культурі загалом. За своїм задумом і його художнім утіленням цикл виступає одним із найвіртуозніших творів Шевченка. У десяти ретельно відібраних псалмах (1, 12, 43, 52, 53, 81, 92, 132, 136 і 149 за церковнослов’янською нумерацією) поет, переймаючись тяжкою долею свого народу, створив метаісторію України, підкріплену авторитетністю сакральних текстів першоджерела та переконливістю образу поета-пророка, здатного силою свого *глаголу* керувати серцями. Розвинута Шевченком паралель Україна–Єрусалим прочитується з підтексту псаломних обробок, рецепція яких у зазначеному векторі відбувається й завдяки глибоко продуманій загальній композиції циклу.

Вірогідно, саме масштабність задуму поета та багатозначність його витвору зумовили тривалу дискусію навколо циклу, відправним моментом у якій стало питання про функцію сакральних текстів, що лягли в основу твору, і відповідно – про його ідейно-образний зміст. Існують два полярні погляди, згідно з якими частина дослідників (і не лише радянських, як прийнято вважати) причину звернення до Псалтиря вбачають у прагненні Шевченка використати образно-стилістичну базу сакральних текстів з метою “героїзації” революційно-визвольної боротьби,

* Стаття підготовлена до “Шевченківської енциклопедії”.

¹ Див.: Козачковський А. Из воспоминаний о Т.Г.Шевченке // *Киевский телеграф*. – 1875. – № 25.

² Див.: Кониський О. Тарас Шевченко - Грушевський: Хроніка його життя. – К., 1991. – С.39-40; спогади поета в повісті “Княгиня”, “Артист”.

а також як езопівську мову для втілення революційного змісту (І.Айзеншток, К.Волинський, Є.Кирилук, Ю.Івакін, Л.Міріджанян, М.Ласло-Куцюк, І.Дзюба та ін.). Інші (В.Щурат, Т.Пасічник, Л.Білецький, Д.Штогрин, М.Домашовець, М.Павлюк, Л.Кисельова та ін.) наголошують на тому, що “Давидові псалми” передовсім виявляють релігійність поета, що знайшов у Псалтирі “надійну моральну опору, вироблену системою етичних координат людського буття, в якій усіяке зло — звичайно, і суспільне — розглядається як гріховний відступ від Божої правди”³. Гарвардський дослідник Р.Коропецький убачає проблему неповного розуміння твору в тому, що він здебільшого розглядається як “група поодиноких творів, об’єднаних формально чи то спільним джерелом, чи спільним прийомом”. Репрезентований ученим аналіз твору як “свідомо задуманого цілого” дозволив досягнути “революційність” Шевченка в руслі міленарних ідей⁴.

Неузгодженим у шевченкознавстві залишається й питання стосовно жанрово-стильової специфіки твору. Найбільш усталена думка, що “Давидові псалми” виступають переспівом 10 пісень Псалтиря. Утім, час від часу з різних причин спостерігається прагнення переглянути це жанрове визначення твору, але без вочевидь необхідного теоретико-філологічного обґрунтування. Так, зосереджуючись на проблемі взаємодії *sacrum/profanum* (себто духовного і світського, релігійного і естетичного) у кожній з поезій циклу, дослідники намагаються з’ясувати, як варто кваліфікувати “Давидові псалми” з погляду суто перекладознавчого: вважати їх наслідуванням, переспівом чи перекладом. При цьому одні наявність близьких до сакрального оригіналу віршів у Шевченковому циклі вважають стратегічним прийомом, що дозволяв гострополітичному творові пройти сувору царську цензуру⁵. Інші прагнуть довести високий ступінь точності відтворення Шевченком “духу і букви” першоджерела через відстоювання тези про релігійність поета. Із цих позицій заперечує визнання “Давидових псалмів” “більш чи менш вільним переспівом біблійного оригіналу” М.Павлюк, який провадить думку, що цикл виступає поєднанням переспівів (43, 81, 93, 132, 136, 149) з перекладами (1, 12, 52, 53)⁶. Приховану небезпеку сакралізації Шевченкових “Давидових псалмів” можна побачити у твердженні Л.Кисельової, яка вважає, що “про певну смислову й композиційну трансформацію можна говорити лише стосовно псалма 81; меншою мірою — псалмів 43, 93, 132”, а оскільки розбивати Шевченків твір “на окремі частини, з яких одні належать до “перекладів”, а інші — до “подражаній”, дослідниця слушно вважає недоречним, вона доходить, за її власним визначенням, “тривіального” висновку, буцімто “Давидові псалми” — “це створений Шевченком новітній український Псалтир — “кишеньковий”, як називають, приміром, скорочений варіант цієї біблійної книги, написаний блаженним Августином”, що був виданий у Києві 1846 р. слов’янською мовою (“Псалтирь сокращенная блаженного Августина”)⁷. Ця цілком оригінальна думка стосовно можливого задуму поета та особливостей читацької рецепції, на жаль, не прояснює жанрової природи “Давидових псалмів” як твору літературно-художнього. Момент трансформації сакрального тексту в художній не враховується й тоді, коли вчені констатують наявність у Шевченкових “Псалмах” “помилки”, що трактується ними як похибки у сприйнятті канонічного тексту⁸. Важливо пам’ятати, що на той час поети дуже добре знали Святе Письмо: Шевченко, за його ж власним зізнанням, багато читав Біблію без коментарів (“без изучения”)

³ Павлюк М. Інтерпретація Псалтиря в поезії Т.Шевченка // *Українська література в системі літератур Європи і Америки XIX–XX ст.* — К., 1997. — С. 73.

⁴ Коропецький Р. Структурна єдність Шевченкових “Давидових псалмів” // *Світи Тараса Шевченка: Зб. ст. до 185-річчя з дня народження поета.* НТШ. — Нью-Йорк — Л., 2001. — С. 153; С. 152-164.

⁵ Див., приміром: Мириджанян Л. Как родилась жемчужина // *Армянские писатели о Шевченко: [Статьи, почерки, воспоминания]: Сб. / Пер. с арм.* — Ер., 1989. — С. 85-102.

⁶ Павлюк М. Інтерпретація Псалтиря в поезії Т.Шевченка // *Цит. вид.* — С. 73-74.

⁷ Кисельова Л. Шевченкові “Псалми Давидові” в історико-культурному контексті // *Шевченкознавчі студії.* — Вип. 3. — К., 2001. — С. 32-36.

⁸ Див., приміром: Струмінський Б. Шевченко і церковнослов’янська мова // *Світи Тараса Шевченка: Записки НТШ ім. Шевченка (Зб. ст. до 185-річчя з дня народження поета).* — С. 267-269.

(див. листи поета до А.Г. та Н.Я. Родзянків від 23 жовтня 1845 р.⁹, В.М. Рєпніної від 1 січня 1850 р.¹⁰), тому можна припустити, що поет був обізнаний і в іншому способі читання Св. Письма – з коментарями.

Нез'ясованість жанрово-стильової природи “Давидових псалмів” взаємопов’язана з очевидною нестачею загальних праць, що вирішували б питання специфіки псаломних віршових обробок в українському дискурсі, причини їх виникнення й популярності, особливості розвитку, співвідношення традиції й новаторства тощо. Приміром, немає аргументованого жанрового визначення Шевченкового твору і в загальному теоретико-історичному дослідженні І.Бетко, де наявний розділ “Рецепція псалтирної лірики”¹¹. Зосереджуючись на резонансній проблемі рецепції Псалтиря в українській поетичній традиції, дослідниця нараховує п’ять відповідних рецептивних типів, але, на жаль, не надає чіткої жанрово-стильової диференціації псаломних обробок, ба навіть виявляє певну понятійну неузгодженість. Тому, ставлячи знак рівності між поняттями “переклад” і “наслідування”, І.Бетко вважає “перекладом-наслідуванням” (або “безпосереднім наслідуванням”) псаломні обробки С.Полоцького, П.Куліша, П.Гулака-Артемовського, М.Максимовича, В.Александрова та подібні. Шевченкові “Давидові псалми” дослідниця зараховує до “групи контекстів другого рецептивного типу”, але чомусь ставить їх поряд із циклом “Псалми Русланові” М.Шашкевича, де насправді відсутнє постульоване дослідницею “збереження всіх композиційно-змістових вузлів оригіналу як тієї основи, що актуалізується”¹².

Назагал поетика “Давидових псалмів” залишається недостатньо вивченою, попри існування окремих спостережень стосовно загальної композиції твору та аналізу його мотивного комплексу. За останні десятиліття одним із найбільших за обсягом досліджень псаломної поезії Шевченка постала монографія В.Домашовця¹³, де, аналізуючи мотиви “Давидових псалмів” у контексті всієї творчості поета, дослідник, на жаль, нехтує питаннями архітекτονіки твору, не звертає належної уваги на текстуальний генезис циклу (відсутня опора на церковнослов’янський текст, яким користувався поет), а відповідно неможливо повніше досягнути задум митця. Тим цінніші праці, що ці питання ставлять та послідовно вирішують. Серед них помітне місце займає монографія М.Ласло-Куцюк, в якій дослідниця подала зразки аналізу українських обробок псалмів, зокрема й деяких пісень із Шевченкових “Давидових псалмів”, у річищі своїх генетичних гіпотез¹⁴. Підхоплюючи методіку М.Ласло-Куцюк у вивченні взаємодії поетики псаломних віршових переспівів і стилістики Псалтиря, М.Павлюк у своїй спеціальній фундаментальній праці “Інтерпретація Псалтиря в поезії Т.Шевченка”¹⁵ репрезентував ретельний аналіз художніх особливостей “Давидових псалмів”, розглянувши твір у контексті всієї Шевченкової спадщини. Але для вичерпного розуміння поетико-семантичної особливості твору теоретико-методологічну базу цих небагатьох досліджень не можна вважати достатньою.

Повністю інтерес Шевченка-поета до Псалтиря, значущість його твору та місце “Давидових псалмів” серед решти псаломних обробок у світовій літературі можна досягнути, лише виходячи із загальнозначущого факту – зв’язку культури з культом, а нової європейської поезії із Псалтирем як одним з найпопулярніших сакрально-культурних текстів. Практика віршової переробки псалмів сягає часів раннього християнства. Одним із перших європейських поетів, що здійснив повний віршовий переспів Псалтиря, очевидно, був грецький єпископ Аполлінарій Лаодикійський, який у IV ст. інтерпретував повний його текст гекзаметром – на зразок гомерівських поем. За спостереженнями дослідників, цей різновид творчості надзвичайно

⁹ Шевченко Т. Повне збір. тв.: У 12 т. – К., 2003. – Т. 6: Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т.Шевченком або за його участю. – С. 33.

¹⁰ Там само. – С. 50.

¹¹ Бетко І. Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії XIX – початку XX століття. – Zielona Góra-Kijów, 1999. – С. 110-117.

¹² Там само. – С. 116.

¹³ Див.: Домашовець В. Псалми Давидові в поетичних творах Шевченка. – Оттава, 1992. – 159 с.

¹⁴ Ласло-Куцюк М. Велика традиція. – Бухарест, 1979. – С. 62-74.

¹⁵ Павлюк М. Інтерпретація Псалтиря в поезії Т.Шевченка // Цит. вид. – С. 63-94.

актуалізується в тих країнах, де національна мова, словесність (передусім лірична поезія), літературний вірш перебувають у стадії пошуку, формування, становлення¹⁶. Псалтир з його проблемно-тематичним розвоєм відтворення людських переживань, проникливим ліризмом, точністю та геніальною простотою в поетичному вираженні релігійного почуття постає універсальним зразковим прототекстом, що надихає національних поетів до творчого самовираження. За часів Давньої Русі, коли на життя значно впливала церковність, Книга Хвалінь твердо ввійшла в побут східнослов'янських православних, ставши не лише збіркою сакральних текстів, а й першою навчальною книжкою, предметом дидактичного читання та, звичайно, високим зразком богонатхненого поетичного слова, під впливом якого й формувалась давньоруська книжна поезія, що виникла на межі XVI–XVII ст., тобто в час, коли завдяки західноєвропейській Реформації і Контрреформації (що інспірували відносно невимушене ставлення до сакрального тексту) на східнослов'янському ґрунті виникли певні умови для естетичного переживання і сприйняття Давидових Псалмів. Надзвичайно широка практика перекладання псалмів з латини національною мовою спостерігається в той період у сусідній Польщі, де поряд із прозовими перекладами існувала велика кількість віршових переспівів не лише окремих псалмів (див. переспіви В.Врубеля, А.Тржецького, Я.Любельчика, Н.Рея та ін.), а й усього Псалтиря, серед яких найбільш популярний “Psalterz Dawidow” Я.Кохановського, виданий з музикою Н.Гомілки 1578 р. На Русі, де неконвенційне ставлення московських книжників до церковнослов'янських мови ускладнювало процес адаптації релігійно-містичних жанрів національною світською поезією, псалтирні мотиви починають переспівуватися передовсім поетами українського походження – А.Филиповичем, І.Армашенком, Л.Барановичем та ін. Найбільш відчутний внесок у розвиток руської поезії зробив білоруський книжник, вихованець Києво-Могилянської академії С.Полоцький. Створена ним 1860 р. “Псалтирь Рифмотворная” (повна назва твору: “Псалтирь царя и пророка Давида, художеством рифмотворным равномерно слоги, и согласноконечно, по различным стихов родом преложенная”) – віршова переробка всього Псалтиря силабічними віршами (на зразок “Psalterz Dawidow” Я.Кохановського) – постала важливим етапом на шляху секуляризації руської культури. Адже в ній уперше знайшла своє позитивне вираження взаємодія православної духовності з європейським віршовим досвідом. Пізніше – у XVIII ст. – віршовий переклад псалмів, традиція якого надзвичайно усталилася в російській літературі (до нього зверталися Ф.Прокопович, А.Кантемир, В.Тредіаковський, М.Ломоносов, О.Сумароков, А.Майков, М.Херасков, В.Капніст, Г.Державін, І.Крилов та ін.), постав приводом для знаменної дискусії про основи нового російського віршування (зміст цієї дискусії див. у книжці В.Тредіаковського “Три оды парафрастические псалма 143”). А в середині XVIII ст., коли псаломний переспів постає вже магістральним жанром російської поезії, затвердилася й одна зі значущих функцій поета – функція пророка, провидця¹⁷.

Живою українською мовою поетична рецепція Псалтиря розпочинається з XIX ст., і пов'язана вона передовсім з ім'ям Шевченка. До Шевченкових “Давидових псалмів” відомий лише один випадок художнього освоєння сакральних текстів українським митцем – твір М.Шашкевича “Псалми Русланові” (1830-ті)¹⁸, що становить цикл із трьох поезій у прозі, стилізованих під біблійні тексти псалмів. У них, очевидно, уперше спостерігається прагнення поєднати на змістовому й мовностилістичному рівнях два начала – біблійне й національно-українське (“[...] гордиш ся і кажеш: ніт Бога! – то й тебе ніт, сон єсь мара, а твоє ім'я вітер на степах України”; “Сполошиш ми долю і проженеш щастє [...], а не видреш любові і віри не видреш, бо руське ми серце тай віра руська”)¹⁹.

¹⁶ Луцевич Л. Псалтирь в русской поэзии. – СПб., 2002. – С. 114-115.

¹⁷ Лотман Ю. Русская литература послепетровской эпохи и христианская традиция // Избр. ст.: В 3 т. – Таллин, 1993. – Т. 3. – С. 128.

¹⁸ Твори Маркіяна Шашкевича, Якова Головацького, Николи Устиновича, Антона Могилянського. – Л., 1906. – С. 34-36.

¹⁹ Там само. – С. 35.

Шевченкові “Давидові псалми” — перший віршовий переспів Давидових псалмів літературною українською мовою — припадає на один із проміжних етапів шляху Псалтиря до українського читача, коли, по-перше, зв’язок з українським досвідом барокових псаломних переробок був утрачений, а по-друге, не існувало україномовного тексту Святого Письма, зокрема Книги Псалмів. Послугуючись церковнослов’янським текстом Псалтиря (текст “Єлизаветинської Біблії” 1751 р.), Шевченко, однак, ніде не висловив ідеї створення Біблії українською мовою, бо, очевидно, цього не прагнув (на відміну, приміром, від П.Куліша, котрий згодом створить повний віршовий переспів Псалтиря). На наш погляд, Шевченкові “Давидові псалми” — визначний крок в утвердженні української *поетичної* традиції в контексті національної поезії, що має спільну загально-християнську пам’ять поетичного засвоєння та актуалізації старозавітного минулого. Завдяки саме Шевченкові в український літературний дискурс уперше був уведений “високий” жанр віршованого переспіву псалмів, що поет зробив глибоко органічно (після Шевченкових “Псалмів” були здійснені віршовані псаломні переспіви П.Гулака-Артемівського, М.Максимовича, В.Александрова, О.Федьковича, С.Руданського, Я.Щоголева, П.Куліша, П.Грабовського, І.Франка, Олени Пчілки, Лесі Українки, П.Карманського; Олександра Олеса, А.Кримського, Є.Маланюка та ін.). Недарма П.Куліш, високо оцінюючи цей Шевченків цикл, написав у листі до М.Костомарова від 27 червня 1846 р.: “Вы говорите, что можно писать на этом языке только мужицкие повести. Но у вас перед глазами Шевченко, который выражает на этом языке и псалмы Давида, и чувства, достойные уст самого высшего общества”²⁰.

У межах світової поетичної традиції стає очевидною жанрово-стильова специфіка твору Шевченка. Як відомо, канонічний текст Псалтиря становить збірку 150 різних за змістом та жанром творів юдейської релігійної лірики. Поряд із культовим славленням Бога (др.-юд. *тегілім* означає *хваління*; грецьк. *psalmōi* — струнний інструмент, схожий на гусла), тут є й моління, і медитації теологічного характеру, і пронизливі скарги, й історичні огляди, є навіть прокльони (57, 108) та шлюбна пісня (44; пор. “Пісня пісень”) тощо. Звернувшись до Книги Хвалінь, Шевченко, як і багато інших поетів світу, зумів широко використати можливість тонкої ідейно-тематичної модифікації з художньою метою: за допомогою вибору певних пісень для переспіву, зсуву акцентів, розширення або стискання оригінального змісту він створив прозору паралель Україна—Єрусалим, не вдаючись до прямого використання понять, що вказували б на національно-патріотичний орієнтир ідейно-образної системи циклу (як це було у М.Шашкевича). Автентична назва, яку поет обрав для циклу, великою мірою репрезентує твір як єдиний сакрально-профанний простір, зорієнтований на відповідну напівсакральну рецепцію українського читача.

Застосування віршових засобів при художній обробці псалмів також передбачає момент більшої (як у традиції західноєвропейських поетів) або меншої (як, приміром, у С.Полоцького та російських віршотворців XVIII ст.) індивідуалізації. Відомо, що головна ознака давньоєврейської поезії — наскрізний паралелізм: текст псалма складається із фраз — так званих “стихів”, а кожний стих розпадається на дві симетричні частини (“гемістихи”, або піввірші), де другий піввірш варіює зміст першого, підсилюючи його емоційне забарвлення. Шевченко у псаломних переробках послугується своїм улюбленим віршовим розміром, найхарактернішим для українського мелосу — 14-складником, поділеним цезурою на дві половини (8 і 6 складів) та традиційно скріпленим жіночою римою. На письмі поет розбиває 14-складовий рядок на два, де непарний 8-складовий, розділений цезурою, утворює дві 4-складові групи, що мають по одному наголосу, а 6-складовий рядок має два опорні наголоси. Як зазначає М.Ласло-Куцок, цей “двоактний коломийковий вірш з його чіткою ритмічною організацією та синтаксичною впорядкованістю становив ідеальний засіб передачі українською мовою наскрізного паралелізму біблійного стиха”²¹. Шевченко, мабуть, єдиний з

²⁰ Куліш П. Повне збір. тв. — К., 2005. — Т. 1: Листи (1841–1850). — С. 88.

²¹ Див.: Ласло-Куцок М. Цит. вид. — С. 61-69.

українських митців зумів максимально використати всі можливості цього розміру при створенні псаломних обробок.

На тлі “коломицької симетрії” (М.Ласло-Куцюк) Шевченко в “Давидових псалмах” дозволив собі цілу низку креативних “вільностей” порівняно з поетикою першоджерела: порушення синтаксичного паралелізму, індивідуальне інтонування за допомогою енжамбеману (віршового переносу) та інших ритміко-синтаксичних засобів; яскраво помітна й висока частотність уживання прикметників, що передають суб’єктивне ставлення автора до зображуваного. Ці “вільності”, однак, компенсуються в Шевченка такими ознаками сакрального генезису його текстів: широким використанням у творі церковнослов’янських або лексики, створеної за церковнослов’янським зразком (“дерево”, “муж”, “віспою”, “благая”, “восхвалили”, “яко в притчу”, “ізбави”, “беззаконіє”, “творящий”, “доколі”, “взискающий”, “восхвалимо”, “возрадується”, “уст”, “преподобній” тощо); подібних до текстів Святого Письма ускладнених синтаксичних періодів з ампліфікаціями, інверсіями, антонімічними конструкціями, полісиндетоном тощо. Особливо привертає увагу суб’єктна організація циклу, що, з одного боку, віддзеркалює специфіку суб’єктних відносин у літургійній поезії, де вихідною виступає певна суб’єктна сукупність, яка включає в себе “я”, “ми”, “він (вони)”, що не змішуються один з одним, але й не відпадають один від одного і слабо марковані²²; а з другого — репрезентує ліричну особистість, яка, відчуваючи себе частиною соборної спільноти, не розчиняється в ній, зберігаючи свою значущість і цілісність.

Слушні заклики дослідників розглядати цикл як непорушну єдність, вважаємо, мають послідовно реалізовуватись у процесі дефініції “Давидових псалмів” як *віршового псаломного переспіву*, заснованого, як відомо, на парафразі (переказі тексту іншими словами), що, на відміну від псаломного наслідування (де автор здебільшого виступає в ролі імпровізатора), передбачає інтерпретацію та актуалізацію всіх основних мотивів певного тексту псалма (зі збереженням вузлових моментів його композиції та відносно повним відтворенням лексичного складу) засобами мови реципієнта, — славетного літературно-поетичного жанру, що сприяв становленню національної лірики в багатьох країнах світу (Франції, Англії, Німеччині, Польщі, Угорщині, Росії тощо). Попри очевидні побоювання деяких дослідників, визначення “Давидових псалмів” як псаломного переспіву не означає виведення твору за межі духовної поезії. Псалми Шевченкового циклу — це, безумовно, не сакральні тексти, але вони інспіровані богодухновеним Псалтирем, що поетично осмислений, засвоєний і по-новому втілений автором. Як зазначає Л.Луцевич, автор переспівів ніколи не виступає автором-творцем у повному розумінні цього слова: він виходить із первісно заданого канону, проблематики й тематики²³.

Ліричний пафос Шевченкових “Псалмів” впливає із загальної спрямованості водночас і на тематичну залежність від першоджерела, і на варіативність, модифікацію, породжену суб’єктивним сприйняттям оригіналу. Попри тематичне й жанрове розмаїття, більшість пісень Псалтиря пронизані молитовним началом хвалебного або прохального типу. Як зауважує священник Петро Зуєв, “псалми глибоко ліричні; це, передовсім, особиста молитва. І як такі вони настільки драматичні, настільки спонукувані серцем”²⁴. Окрім того, усі псалми Книги Хвалень об’єднані цілісністю життєсприйняття псалмоспівців, в основі якого — присутність високого ідеалу, загальна налаштованість на викриття зла й неправди з позиції беззаперечних моральних вимог, заповіданих Богом. З цього погляду “Давидові псалми”, попри вибірковість Шевченка при створенні циклу, наслідують оригінал. Шість псалмів (12, 43, 52, 53, 81, 93) з десяти містять класичну молитовну ситуацію, а всі вони охоплені високим пафосом надії ліричного героя на перемогу Божої

²² Див.: Бройтман С. Русская лирика XIX – начала XX века в свете исторической поэтики: Субъектно-образная структура. – М., 1997. – С. 55-87.

²³ Див.: Луцевич А. Цит. изд. – С. 15.

²⁴ Зуев П. Тихое присутствие Сергея Аверинцева // Псалмы Давидовы / Пер. С.Аверинцева. – К., 2003. – С. 147.

правди над злом. Водночас помітно, що з усього тематичного розмаїття псалмів Шевченко для переспіву обрав ті десять, що в основному присвячені проблемі взаємин суспільства та людини. Усі ці псалми об'єднує наявність рефлексії стосовно життя в оточенні неправедних грішників (“злих”, “лукавих”) та ворогів-чужинців (“лютих” і “хитрих”), що переважно викликають у ліричного героя гнів, бо поет далекий від традиції християнської інтерпретації псалмів, згідно з якою під “ворогами” слід розуміти людські гріхи²⁵. Християнська складова світогляду Шевченка виявляється в його “Давидових псалмах” лише спорадично (див. 53), але назагал, розбудовуючи в циклі паралель Україна—Єрусалим, Шевченко, як ніхто інший, увійшов у саму глибину почуттів старозавітного псалмоспівця, котрий, переймаючись проблемами юдейського народу-обранця, спрямовує свій гнів на його соціальних та зовнішньополітичних ворогів (а отже — і ворогів самого Бога), яким щиро бажає Божої помсти та переконаний в їхній незворотній загибелі від Божої карі. Зважаючи на це, дуже важко погодитися з твердженням польського дослідника В.Мокрого, буцімто в обробці Шевченком оригіналів Псалтиря виявляється “християнський спосіб” їхнього осмислення й інтерпретації, через що “деякі неясності” в піснях Старого Заповіту “були доповнені тлумаченнями, відповідними до християнського вчення про посланництво Ісуса Христа”²⁶.

Отже, художній простір “Давидових псалмів”, що суворо підпорядкований авторському задуму, вирізняється на тлі першоджерела промовляючою тенденційністю. Наявність двох головних опозицій — “свій праведний і свій нечестивий (або “лукавий”)” та “знедолений свій” і “сильний чужий” (або “ворог”)” — відповідають провідній ідеї твору — ідеї політичної незалежності народу та суспільної злагоди на основі єдності національних інтересів і моральної досконалості (дотримання Божого закону) — що послідовно реалізується в циклі на всіх його поетико-семантичних рівнях, виявляючись в особливостях композиції.

Знаменно, що “Давидові псалми” Шевченка, як і Книгу Хвалінь, розпочинає псалом 1-й (**1. “Блаженний муж на лукаву...”**), котрий, як відомо, виконує функцію своєрідного духовного підґрунтя для решти пісень Псалтиря, бо оспівує віру в закон Господній, дотримуючись якого людина наблизиться до блаженства життя вічного. Поет досить точно відтворив семантику першоджерела: у жанрово-тематичному плані цей псалом — не молитва, а безособова з погляду суб'єктної організації медитація, що містить прославлення або “ублажання” (уподібнення) праведної людини Богові (“Блаженний муж на лукаву / Не вступає раду [...] / А в законі Господньому / Серце його й воля / Навчається...”, рр. 1-7)²⁷. Змістом оригіналу визначається й головна ідея поезії — справедливого Божого суду, згідно з яким визначальна опозиція “праведний — нечестивий” (звідси й бінарна композиція поезії) вирішується в ідеальному вимірі: “І не встануть з праведними / злії з домовини, / Діла добрих оновляться, / Діла злих загинуть” (рр. 17-20). Завдяки цьому псалму формула контрастного протиставлення концептів *добра* і *зла* постане наскрізною для всього циклу.

Друга поезія (**12. “Чи Ти мене, Боже милий...”**) — переспів псалма 12-го (Давидової молитви), що, згідно з богослужбовою літературою, виступає зразком молитви для кожного, хто перебуває у важких життєвих обставинах. Шевченко досить близький до змісту першоджерела. Але поряд з наявним в оригіналі образом ворога, якого псалмоспівець бажає позбутися з Божою допомогою, ця поезія вперше в Шевченковому циклі репрезентує мотив ворожого посміху, тотожного публічній ганьбі, що постане наскрізним: “Доки буде ворог лютий / На мене дивитись / І сміятись!..”, рр. 25-30; “І всі злії посміяться, / Як упаду в руки, / В руки вражі, спаси мене / Од лютої муки” (рр. 34-36). Переакцентувавши по-своєму та розширивши псаломні вірші “...доколе вознесется враг мой на мя” (12:3) і “Стужаюци

²⁵ Див., приміром: *Шалтифъ* в святоотеческом изъяснении. — Почаев: Свято-Успенская Почаевская Лавра, 2005. — 592 с.

²⁶ *Mokry W.* Literatura i myśl filozoficzno-religijna ukraińskiego romantyzmu: Szewczenko, Kostomarov, Szaszkevicz. — Kraków, 1996. — S. 72.

²⁷ Тут і далі цит. за вид.: *Шевченко Т.Г.* Повне вид. тв.: У 12 т. — К., 2001. — Т. 1. — С. 358-365.

ми возрадується, аще подвижуся” (12:6), Шевченко випередив реальну появу цього мотиву в 43-му псалмі (43:14). Можна припустити, що сміх ворога в Шевченковій поетичній свідомості означає велику зневагу, що зачіпає національну гідність. Тож наявність цього мотиву в переспіві досить знаменна – він мав підкреслити не лише (і навіть не стільки) сердечний біль ліричного героя через усвідомлення своєї гріховності (зокрема, поет оминає промовисте прохання про духовне просвітлення, наявне в оригіналі: “Призри, услыши мя, Господи Боже мой: просвети очи мои, да не когда усну в смерть”, 12:4), а й передати принизливість становища героя через знущання над ним “ворога лютого”.

У третій поезії (43. “**Боже, нашими ушима...**”) – переспіві псалма 43-го (повчальної “рольової” пісні, де, за святоотецькими тлумаченнями, від імені Давида звертаються до Бога сини Маттафії Маккавея, непохитні захисники юдейського закону та звичаїв) – моління набуває ще більшого драматизму, бо відчуття самотності, відсутності Божої підтримки перед обличчям ворога поширюється на весь народ. Звідси й лірико-суб’єктивне “ми” у зверненні до Бога, й екскурс в історію в першій половині псалма. В оригіналі молитва пов’язана з наслідками війни Юдейського царства з ідумеянами (див. докладніше: 136), які, скориставшись тим, що Давид вів війну проти сирійців на півночі країни, вторглися в її південні землі та знищили багатьох, а ще більшу кількість населення за безцінь продали в рабство єгиптянам та грекам. З метою актуалізації старозавітної історії для її рецепції в українському вимірі поет вніс значні зміни у псалом, але зберіг базові компоненти образності та бінарну структуру пісні, побудовану на контрасті.

Порівняно з оригіналом поет зробив хвалебну частину свого псалма набагато лаконічнішою, прив’язуючи її винятково до минулих славетних перемог “дідів” (в оригіналі “отців”, себто покоління менш віддалене в часі, аніж у Шевченка), які розповідали про них своїм нащадкам (“[...] І силу / Твою восхваляли / Твої люди і в покої, / В добрі одпочили, / Славя Господа!.. А нині!..”, рр. 49-53). Оминув поет також слова сподівання Давида на Бога за будь-яких обставин (“О Бозе похвалимся весь день, и о имени твоём исповемься во век”, 43:9) і скоротив розгорнуте оповідання про подвиг вірності Богові Його поневоленого народу до поодинокі лаконічної згадки “Не молимося чужим богам...” (р. 71). Натомість акцентував на героїчному минулому народу, що мав Божу підтримку (“Боже, нашими ушима / Чули Твою славу, / І діди нам розказують / Про давні кроваві / Тії літа: як рукою / Твердою Своєю / Розв’язав Ти наші руки / І покрив землею / Трупи ворожі”, р. 44-49). Алітерація на “т” підкреслює семантику, що вказує на міцність Божої допомоги у народній боротьбі, а наявні у рр. 44-45, 48-49 віршові переноси надають ліричній розповіді урочистого звучання.

Картині славетного минулого протиставлена ретельно збережена в поезії при обробці першоджерела градація теперішнього ганебного соціально-політичного становища народу-обранця: “Покрив єси знову / Срамотою свої люди, / І вороги нові / Розкрадають як овець, нас / І жеруть!.. Без плати / І без ціни оддав єси / Ворогам проклятим” (рр. 54-60); “Окрадені, замучені / В путах умираєм...” (рр. 69-70). Віршові переноси у рр. 56-58 підсилюють інтонацію відчаю, що змушує нарікати на Бога. З новою силою звучить тут і мотив ворожого посміху, що принижує гідність народу: “Покинув нас на сміх людям, / В наругу сусідам, / Покинув нас яко в притчу / Нерозумним людям. / І кивають, сміючися, / На нас головами, / І всякий день перед нами / Сид наш перед нами”, рр. 61-68). Знаменно, що слова 14-го та 15-го віршів 43-го псалма про “притчу во язичех і посміяніє в людех”, за спостереженням Л.Кисельової, найчастіше повторюються в одному із джерел Шевченкових історичних відомостей про минуле України – в “Історії Русів”²⁸. Вірші 14-й і 15-й із цього біблійного псалма Шевченко взяв за епіграф до містерії “Великий льох” (1845).

Експресивний заклик до Божої милості наприкінці поезії, як і в оригіналі, містить момент упокорення (пор.: “Не молимося чужим богам”, р.71; “Смирилася душа

²⁸ Кисельова Л. Цит. вид. – С. 34.

наша, / Жить тяжко в оковах!", р. 81), котрий, однак, переплітається з багатозначним промовисто революційним проханням до Бога ("Встань же, Боже, поможи нам / Встать на ката знову", рр. 81-84; пор.: "Яко смирилася душа наша, прильпе земля утроба наша. Воскресни, Господи, помози нам, и избави нас имене ради Твого", 43:26-27). Диференціація ворогів (ворог "давніх літ" та ворог "новий", або "перша сила" й "друга, Ще лютіша") відсутня в першоджерелі, та, порівняно з оригіналом, більша часова віддаленість подій, що згадуються, прозора вказує на історичні реалії суто українського буття: на польсько-шляхетське поневолення України в минулому та гніт Російської імперії в теперішньому, а синтаксичний паралелізм та сильний віршовий перенос, що тут наявні, увиразнюють значущість прохання: "Поборов Ти першу силу, / Побори ж і другу, // Ще лютішу!..", рр. 75-77). Саме через ці волелюбні вірші поезія серед інших пісень "Давидових псалмів" зазнала найбільшого втручання духовної цензури в особі В.Карпова (було знято рр. 75, 76, частково 77, 81-84). Отже, у переспіві 43-го псалма поет свідомо акцентував не так на духовному, як на соціально-політичному становищі народу; не так на стосунках людей із Богом, як на їхньому власному прагненні здобути волю й незалежність революційним шляхом. Зумовлений цим поетичним завданням характер модифікації відповідного канонічного тексту значною мірою скеровує вектор сприйняття й подальших переспівів циклу.

Четверта поезія (52. "Пребезумний в серці скаже...") – переспів 52-го псалма (у Псалтирі він майже тотожний псалму 13-му), в якому Пророк нарікає на безумну зухвалість нечестивих, що не хочуть знати свого Творця. У "Давидових псалмах" у жанровому та ідейно-тематичному плані ця поезія перегукується з переспівом 1-го псалма, себто виступає безособовою медитацією, що порушує питання вірності/невірності Богам: "Пребезумний в серці скаже, / Що Бога немає..." (рр. 85-86). Утім, на відміну від першої поезії циклу, де концепт добра в образах блаженних праведників лише відтінюється опозиційними образами "лукавих, нечестивих", тут на передній план виходить концепт зла: у морально-духовному вимірі змальовується картина суспільного буття, що вражає ліричного героя пануванням безбожників ("А Бог дивиться, чи є ще / Взискающий Бога. / Нема добротворящего, / Нема ні одного", рр. 89-92), жорстокосердих, "неситих" (улюблений епітет Шевченка) грішників, що "Ідять люди замість хліба, Бога не згадають" (р. 95-96). Осудження поетом соціальної пасивності мас убачає Ю.Івакін у наступних рядках поезії ("Там бояться, лякаються, / Де страху не буде. / Так самі себе бояться / Лукавії люде", рр. 97-100), указуючи на те, що в Біблії, на відміну від Шевченкової інтерпретації відповідних віршів, "люди устрашаються тому, що їх бог покарає"²⁹. Назгаль висновки дослідника варті уваги, але з огляду на те, що в оригіналі насправді осуджується марнославство людей ("человекоугодников"), які замість догоджати Творцю прагнуть догоджати Його тварі (пор.: "Тамо устрашася страха, идеже не бе страх: яко Бог разсыпа кости человекоугодников...", 52:6), то, вважаємо, Шевченко у своєму переспіві досить близький до змісту оригіналу, бо розвиває думку про лякливості людини як наслідок її відступу від вищого закону. Це призводить до логічного висновку про взаємозв'язок між поневоленим станом народу та його боговідступництвом ("Хто ж пошле нам спасеніє, / Верне добру долю", рр. 101-102). Заключні рядки поезії містять оптимістичну надію, що, духовно вдосконалюючись, народ таки виборе моральне право на Божу підтримку в реалізації визвольних намірів: "Колись Бог нам верне волю, / Розіб'є неволю./ Восхвалимо Тебе, Боже, / Хваленієм всяким; / Возрадується Ізраїль / І святій Іаков" (рр. 103-108). Виразний наголос на визвольній інтенції, що наявна в цих загалом близьких до змісту оригіналу рядках, змусила цензора вилучити вірш "Розіб'є неволю". Можна припустити, що, звернувшись до 52-го псалма, поет знайшов у ньому авторитетне підґрунтя для своєї "концепції національного гріха", котрий, за словами О.Забужко, "перетворює історичне буття провинного народу на різновид земної покути", концепції, згідно з якою знегоди, що випадають на долю України, цілком закономірні

²⁹ Івакін Ю. Коментар до "Кобзаря" Шевченка: Поезії до заслання. – К., 1964. – С. 359.

через її “синовній” гріх — “альянс зі світовим злом” та відмову від власної волі (“параліч волі як гріх”)³⁰. У зв’язку з цим, мабуть, слухна думка Т.Мейзерської: мотиви Шевченкових “Псалмів” виникають тому, що “нікому ті ідеї пропагувати. Сучасники глухі, не чують, “кайданами міняються, правдою торгують”. Звідси — нелюдський біль, блангання — молитва до Бога: послати Слово”³¹ — молитва, що відчутно пролунає в наступній пісні циклу.

П’ята поезія (53. “**Боже, спаси, суди мене...**”) — переспів 53-го псалма. В оригіналі — це особиста Давидова молитва, що містить прохання до Бога про порятунок Пророка від ворога (Саула) та захоплену обіцянку молільника за великі Божі милості невпинно оспівувати Його ім’я (“Волею пожру³² тебе, исповемся имени твоему, Господи, яко благо. Яко от всякия печали избавил мя еси, и на враги моя воззрє око мое”, 53:6). У системі Шевченкового циклу цей псалом займає особливе місце, адже він є й композиційним центром “Давидових псалмів”, і вузловим моментом у розкритті інтенцій ліричного “я” автора. Розпочинається поезія-молитва проханням про допомогу в духовному зростанні (“Боже, спаси, суди мене / Ти по своїй волі...”, рр. 109-110), яке в Шевченка набуває яскраво харизматичного характеру (“Молюсь: Господи, внуши їм / Уст моїх глаголи, / Бо на душу мою встали / Сильнії чужії...”, рр. 111-112) завдяки знаменному зсувові акцентів: поет переніс наголос із Божої волі на людську — на волевиявлення Пророка — через буквально сприйняття церковнослов’янського вислову першоджерела “Внуши глаголи уст моих” (пор. з синонімічним висловом: “Вонми ми, й услыши мя”). Але саме тому в “Давидових псалмах” промовисто звучить мотив пророчого Слова, котре, як відомо, репрезентує здатність Божої людини не лише віщувати, а й утішати, умовляти, повчати. Гадаємо, цей Шевченків “псалом” дає визначальну підставу вважати “Давидові псалми” вершиною реалізації процесу ідентифікації поета й божественного слова в Шевченковій творчості періоду до заслання³³. Згідно з першоджерелом уводиться тут також і мотив Божої відплати політичним ворогам Пророка — “сильнім чужім”, водночас безбожникам (“Бо на душу мою встали / Сильнії чужії не зрять Бога над собою, / Не знають, що діють” (рр. 114-116). Наслідуючи оригінал, поет підкреслив і момент особливої близькості молільника до Бога. За словом-молитвою Пророка Бог карає ворогів (“А Бог мені помагає, Мене заступає / І їм правдою Своєю / Вертає їх злая”, рр. 117-119). Так у переспіві 53-го псалма знаходить свій логічний розвиток головний мотив псалма 52-го — беззаконня “лукавих”, що Божого страху не мають. В останніх рядках поезії розкривається ще одна іпостась душі поета — біль неприйняття оточенням Пророка (“Помолюся Господові / Серцем одиницею...”, р. 122), у поглядах якого раптом дешифруються християнські рефлексії з ідеєю любові до ближнього, зокрема й до ворогів (“І на злих моїх погляну / Незлим моїм оком”, рр. 123-124), — своєрідний вияв амбівалентності світоглядних переконань Шевченка.

Шоста поезія (81. “**Меж царями-судіями...**”) — переспів 81-го псалма, тема якого — несправедливий земний суд та неправедні старійшини народу, які через їхнє “начальницьке та судове достоїнство”³⁴ в оригіналі названі земними богами (“Бог ста в сонме богов, посреде же боги разсудит. Доколе судите неправду, и лица грешников приемлете; Судите сиру и убогу, смирена и нища оправдайте”, 81:1-4). У Шевченка відповідно до зазначеної семантики псалма визначення “сонм богов” конкретизовано: “Меж царями-судіями / На раді великій / Став земних владик судити / Небесний владика. / “Доколи будете стяжати / І кров невинну розливать / Людей убогих? а багатим / Судом лукавим помагать?”, рр. 125-133). Слід завважити, що критичне твердження Б.Струмінського, буцімто Шевченко

³⁰ Див.: *Забужко О.* Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. — К., 1997. — С. 88, 121-122 тощо.

³¹ *Мейзерська Т.* Проблеми індивідуальної міфології: міфотворчість Шевченка. — Одеса, 1997. — С. 87.

³² пожру = я принесу жертву (див.: *Чалтирь*. — М., 2005. — С. 460).

³³ Див.: *Мейзерська Т.* Цит. вид. — С. 86-88.

³⁴ Див. коментар у вид.: *Чалтирь* в святоотеческом изъяснении. — С. 311-313.

тут “не зрозумів згадки про богів, яка є залишками старожицівського пантеїзму, і замінив богів земними владиками і царями, згідно зі своєю антимонархічною і антипанською ідеологією”³⁵, свідчить про певну необізнаність радше самого дослідника, аніж поета. Шевченко свідомо посилив соціальний аспект проблеми, бо в нього “лица грешников”, яких “приемлет” суд, від початку трактуються як “багаті” (пор. цитоване), “руки грешничи” — як “руки неситих”. Мотив викриття неправедних земних суддів поет підкреслив закликом захищати “вдову убогу” та сміливим нагадуванням, що “Царі, раби — однакові / Сини перед Богом” (рр. 141-142). Не випадково ці рядки під час першої публікації циклу були вилучені цензором. До того ж, створивши опозицію “ваш князь — ваш раб” у наступних рядках (“І ви вмерете, як князь ваш / І ваш раб убогий” (рр. 143-144), поет, мабуть, свідомо підпорядкував ідеї рівності також загрозливе нагадування Пророка “земним богам” про диявола, що був “єдиним від князів серед янголів”³⁶, але “пал”, потрапивши до пекла (пор. у Псалтирі: “Вы же яко человецы умираете, и яко един от князей падаете”, 81:8). Нарешті, деяке збільшення завершальної хвалебної частини псалма дало змогу Шевченкові звернутися до наскрізних в його творах понять-образів “правди” (себто вищої справедливості) і “волі” та ввести поняття-образ “слави”. Ці образи пронизують наступну поезію циклу: “Встань же Боже, суди землю / І судей лукавих. / На всім світі Твоя правда. / І воля, і слава” (рр. 145-148). Примітно, що центральні ідеї (неправедність суду “земних владик”, ідея захисту “тихих” від рук “неситих”, ідея рівності) Шевченко підкреслив за допомогою яскравого ритміко-синтаксичного засобу виразності — віршового переносу (див.: рр. 130-132, 136-138, 141-142), паралелізму (рр. 139-140) та анафори (рр. 143-144).

Сьома поезія (93. “Господь Бог лихих карає...”) — переспів 93-го псалма — синтезує провідні мотиви та образи попередніх шістьох переспівів, зокрема розвиває мотив неправедності “земних богів” (81). На тлі попередніх цей вірш промовисто вирізняється більш світлою, оптимістичною тональністю згідно з головною ідеєю оригінального псалма — ідеєю Божого Промислу, віра в який не дозволяє вболівати та тривожитися навіть тоді, коли грішники насолоджуються своєю “неправдою”, а праведники терплять утиски. Свій переспів 93-го псалма поет побудував на протиставленні вічної слави, всепрозорливості й милосердя Всевишнього гордовитому марнославству, сліпоті та жорстокості неправедних можновладців: “Встань же, Боже, Твою славу / Гордий зневажає. / Вознесися над землею / Високо, високо, / Закрий славою Своєю / Сліпе горде око” (рр. 151-156). Знаменно, що словообраз “слава”, відсутній у першоджерелі, стає наскрізним у переспіві Шевченка. Ліричний пафос визначено в двох ключових висловленнях суб’єкта мовлення: “Господь Бог лихих карає — / Душа моя знає” (рр. 149-150) і “Господь любить свої люди, / Любить, не оставить...” (рр. 177-178).

Засобами вираження авторської негативної позиції стосовно людей безбожних (у поезії знаходимо цілий синонімічний ряд, що їх визначає: “лихі”, “горді”, “немудрі”, “злі”, “лукаві”), які тут не просто чинять неправду, а ще й “хваляться” нею, постають традиційні прийоми, що повертають до попереднього переспіву: праведний гнів ліричного суб’єкта, розгорнутий опис злодіянь “гордих” (що поет значно деталізував порівняно з першоджерелом) та пророкування Божої кари, що спіткає цих неправедних, поєднане тут з нагадуванням про всепрозорливість Всевишнього. Натомість роздуми Шевченкового псалмоспівця стосовно суті Божої любові до “своїх людей” та ролі Господа в особистому житті ліричного героя в межах циклу унікальні. Поет майже точно передав зміст тих рядків першоджерела, де йдеться про батьківських характер любові Бога до вірних, які також можуть бути покарані Всевишнім задля їхнього блага (“Благо тому, кого Господь / Карає меж нами, / Не допуска, поки злому / Ізриється яма”, рр. 173-176), але, на відміну від

³⁵ Струмінський Б. Цит. вид. — С. 268; див. також хибну згадку про “поганських богів” у Л.Міриджаняна: *Мириджанян Л. Как родилась жемчужина* // Цит. вид. — С. 90.

³⁶ Див. коментар у вид.: *Псалтирь* в святоотеческом изъяснении. — С. 313.

першоджерела, експлікував словообраз “любов”: двічі повторене, воно підкреслює експресивно-інтимний характер Шевченкової рецепції цього мотиву (“Господь любить свої люди, / **Любить** не оставить, / Дожидає, поки правда / Перед ними стане” (р. 173-180). Далі, підхоплюючи відповідну – більш особистісну – інтонацію оригіналу (див.: 93:16-19), поет зробив її виразно щирою, що навіртає на думку про наявність автобіографічного моменту в цих визнаннях (“Хто б спас мене од лукавих / І діющих злая? / Якби не Бог поміг мені, / То душа живая / Во тьмі ада потонула, / Проклялась на світі. / Ти, Господи, помагаєш / По землі ходити”, рр. 181–188); а за допомогою анафори підкреслив рядки: “Ти радуєш мою душу / І серце врачуєш, / І пребудет Твоя воля / І труд Твій не все” (рр. 189-190). Логічним семантико-композиційним завершенням поезії постають провіденційні слова Пророка, які вочевидь перегукуються із семантикою 53-го псалма: про заступництво, що надасть йому Бог, та про справедливу Божу відплату неправедним за “діла їх кроваві, лукаві”, через що “їх слава / Стане їм в неславу”.

Восьма поезія (132. “**Чи є що краще, лучше в світі...**”) – переспів псалма 132-го, присвяченого оспівуванню любові до Бога і ближнього (“Се что добро, или что красно, но еже жити братии вкупе”, 132:1), за жанром виступає хвалою (або гімном) з безособовим типом суб’єктної організації. У структурі циклу цей твір логічно продовжує світле, оптимістичне світосприймання ліричного героя, зумовлене сподіванням Пророка на Божий Промисел (див. переспів пс. 93-го). Цей псаломний переспів здійснювався Шевченком за принципом ампліфікації, себто розширення змісту оригіналу в процесі його художньої інтерпретації: адже вихідний мотив першоджерела, що вочевидь привабив поета, – мотив братерського життя в однодумстві і згоді. У Шевченковій інтерпретації псалом набуває додаткової діалогізації, бо розпочинається риторичним питанням, спрямованим не до Бога, а до співвітчизників: “Чи є що краще, лучше в світі, / Як укупі жити, / Братом добрим добро певне / Пожить, не ділити?” (рр. 201-203). Зберігаючи образність оригіналу, поет, однак, по-своєму – барвистіше – відтворює Давидове лаконічне (у три вірші) порівняння життя у братній злагоді з архірейським миром (єлеєм), котре складалось із багатьох благовоній і було особливо запашиим: “Яко миро добровонне / З голови честної / На бороду Аараону / Спадає рососою / І на шиті омети / Ризи дорогої” (рр. 205-210). Заключний вірш оригінального псалма – порівняння життя в любові з росами, що з гори Єрмона приходять на гори Сіонські, – Шевченко також розгорнув, відтворюючи глибинний смисл – життя в любові схоже на рятівну вологу, що, зменшуючи спеку, сприяє родючості землі: “Або роси Єрмонської / На святі гори / Високі Сіонські / Спадають і творять / Добро тварям земноводним, / І землі, і людям [...]” (рр. 211-216). Сентенція, якою завершується поезія, відсутня в першоджерелі, а отже, виражає суто авторську візію омріяного ідеального суспільства, соціального раю, можливість якого вбачається поетом у дотримуванні людьми Божого закону (розширений відповідний мотив у пс. 52-му): “Отак братів благих своїх / Господь не забуде, / Воцариться в дому тихім, / В сім’ї тій великій, / І пошле їм добру долю / Од віка до віка” (рр. 217-222). Ідею очищеного від гріха суспільства Шевченко вдало підкреслив за допомогою двічі повтореного, на відміну від оригіналу, образу роси (спочатку – єлейної, а потім – рос із гори Єрмонської), з якою порівнюється соціальне братерство; а мотиви добра і блага – багаторазовим вживанням словоформ з відповідними коренями (“братам добрим добро”, “добронне”, “добро”, “добру долю”, “братів благих”) та використанням алітерації на “д” і “б” (рр. 203-205, 207-208, 214-216, 217-218, 221-222).

Запропонувавши утопічну мрію братерської гармонії як альтернативу суспільству безбожних безумців (пор. з переспівом 52-го пс.), поет змінив свій настрій у переспіві псалма 136-го (136. “**На ріках круг Вавилона...**”). Згідно зі святоотецьким тлумаченням, Давид у пс. 136 пророкує майбутній вавілонський полон юдеям, що й були поневолені за свою нерозкаяність. Так у контекст “Давидових псалмів” уводиться нова тема – втраченої можливості ідеальної спільноти через морально-духовну недосконалість. Водночас псалом зображує й духовну велич колишніх

боговідступників, які навіть попри загрози іноплеменників не насмілилися порушити Божий закон. Псалом за жанром виступає “колективним” плачем (від особи “ми”): полонені євреї оплакують втрачений ними Єрусалим, де був храм істинному Богові (“Не реках Вавилонских, тамо седохом и плакахом, внегода помянути нам Сиона”, 136:1), оплакують свою неможливість прославити Всевишнього (бо, за законом, це слід було робити лише в Єрусалимі) та, потерпаючи від знущань вавилонян, прохають Господа покарати “edomлян” (див. також пс. 43) — найзліших ворогів євреїв, що в день руйнування Єрусалима були разом із вавилонянами та вимагали повного знищення міста. Переспівуючи цей відомий псалом, що завдяки своєму драматизмові постав чи не найпопулярнішим серед численних наслідувачів та перекладачів, поет зберіг суттєві моменти оригіналу на рівні композиції та поетичної образності. Проте, згідно зі своїм авторським задумом, удався до поетичної деталізації за допомогою епітетів та зміщення акцентів, ба навіть заміни одних реалій іншими. Своєму творові Шевченко відразу надав більшого порівняно з оригіналом драматизму, виходячи з бажання передати читачеві глибину страждань народу. Так, суворий лаконізм перших двох віршів першоджерела під пером Шевченка набуває яскравіших барв, що, однак, не змінює первісного змісту: “На ріках круг Вавилону, / Під вербами в полі, / Сиділи ми і плакали / В далекій неволі. / І на вербах повішали / Органи глухії”, рр. 226-228). Наступні рядки біблійного псалма Шевченко вже інтерпретує по-своєму. Як і в переспівах пс. 12-го та 43-го, у цій поезії з’являється мотив ворожого сміху (“І нам стали сміятися...”, р. 229); але, виходячи з підтексту першоджерела, можна стверджувати, що Шевченко глибоко зрозумів прохання вавилонських воїнів, звернене до засмучених євреїв заспівати святі пісні на чужині. Інтерпретуючи цю сцену, поет замінив вавилонян “edomлянами” (ідумеяни — нащадки Ісава, що мешкали в землі Едомській), етнічно спорідненими з євреями, але ворожими сусідами, у чому проглядається очевидний намір Шевченка актуалізувати біблійні події відповідно до своєї концепції історії українського народу. Прозора паралель виникає й через авторську деталізацію змісту прохання “злих едомлян”: “Розкажіть нам пісню вашу, / Може, й ми заплачем. / Або нашу заспівайте, / Невільники наші” (рр. 231-234; підкреслені нами рядки були вилучені духовною цензурою). Суть запропонованої ворогами альтернативи вочевидь наштовхує читача на роздуми про мову або вірність рідним пісням. Поет осучаснює відповідь поневолених євреїв “edomлянам”, наголошуючи не стільки на неможливості співати святі пісні на чужині, скільки на несумісності самого співу в полоні: “Якої ж ми заспіваєм?.. / На чужому полі / Не співають веселої / В далекій неволі”, рр. 235-238 (пор.: “Како воспоем песнь Господню на земли чуждей”, 136:4). Мотив полону підкреслено й завдяки зміні, внесеним у формулу клятви полонених не забувати Єрусалим: “І коли тебе забуду, Іерусалиме, / Забвен буду, покинутий / Рабом на чужині”, рр. 238-240 (пор.: “Аще забуду тебе, Іерусалиме, забвена буди десница моя”, 136:4). У завершальній частині Шевченко близько до оригіналу відтворив моління полонених про покарання “edomлян” (“І Господь наш вас помяне, / Едомські діти, / Як кричали ви: “Руйнуйте, / Руйнуйте, паліте / Сіон святий! [...]”, рр. 247-251) та пристрасний прокльон Вавилону (“[...] Вавилоня / Дщере окаянна! / Блаженний той, хто заплатить / За твої кайдани! / Блажен! блажен! Тебе, злая, / В радості застане / І розіб’є дітей твоїх / О холодний камень”, рр. 251-258), увиразнюючи агресивні вигуки “edomлян” та передрікання вавилонянам їхнього кривавого фіналу за допомогою лексико-синтаксичних віршових засобів виразності: низкою лаконічних окличних речень (рр. 249-255), лексичних повторів (рр. 249, 253, 255) та цілого ланцюжка віршових переносів (див.: рр. 249-256).

Заключна поезія циклу (149. “Псалом новий Господові...”) — досить точний (попри протилежне твердження деяких дослідників³⁷) переспів 149-го псалма, що за жанром виступає хвалою. Шевченко на зразок Псалтиря закінчив свій твір

³⁷ Див: *Коптілов В.* Мова перекладів і переспівів Т.Г.Шевченка // *Т.Шевченко і слов’янські народи.* – К., 1964. – С. 87-107; *Павлюк М.* Інтерпретація Псалтиря в поезії Т.Шевченка // *Цит. вид.* – С. 92.

одним із “алілуйних” псалмів, тобто пісень радості, в яких возноситься хвала Богові за перемогу над ворогами та здобуте. Утім, знаменно, що поет обрав для фіналу не 150-й, а передостанній псалом: саме в ньому виразно звучить заклик до соборності народу та урочистий гімн свободі й щасливому майбутньому. 149-й псалом у структурі шевченківського циклу виконує функцію обрамлення, бо, зводячи воедино всі мотиви та образи, має найтісніший діалогічний зв'язок із псалмом 1-м, де був указаний духовний орієнтир для вибудовування суспільних відносин. 149-й псалом, за слушним визначенням Р.Коропецького, це вже “картина остаточної години [...] перед появою вічного царства “преподобних”³⁸, які, соборно славлячи праведний суд Божий новою піснею оновленої людини (“Псалом новий Господові / І новую славу / Воспоєм честним собором, / Серцем нелукавим; / Во Псалтирі і тимпані / Воспоєм благая, / Яко Бог кара неправих, / Правим помагає”, рр. 259-266; перегук з пс. 81-м, 93-м), відчують моральне право бути зброєю в Його руках, щоб очистити суспільство від гонителів народу (“Преподобнії во славі / І на тихих ложах / Радуються, славословлять, / Хвалять ім'я Боже, / І мечі в руках їх добрі, / Острі ободу, / На отмщеніє язикам / І в науку людям. / Окують царей неситих / В залізніє пута / І їх славних оковами / Ручними окрутять, / І осудять губителей / Судом своїм правим”, рр. 267-280). У двох останніх рядках поезії (“І вовіки стане слава, / Преподобним слава”, рр. 281-282) промовисто виражена оптимістична віра поета в можливість ідеального суспільства (перегук з мотивами пс. 52-го, 132-го), себто в ідею неминучого, остаточного, земного колективного спасіння – романтичний Шевченків міленаризм, скерований як проти національного, так і проти соціального гніту й задивлений у невизначене майбутнє³⁹. Включення цього псаломного переспіву до поеми “Неофіти” (1857), де вона була вкладена в уста Алкіда, якого везли на страту (рр. 375-398), свідчить про ту значущість, що Шевченко надавав семантичному коду 149-го псалма.

Отже, магістральний вектор руху ліричного сюжету “Давидових псалмів” цілеспрямований: високий ідеал людського буття за законами Божої справедливості; боговідступництво народу, через що він не може здобути собі ані “правду”, ані “волю”; ідея пророчого Слова, скерованого на духовне виховання народу; ідея неприродності (безбожності) соціальної несправедливості, а отже – неправедність земних можновладців; оптимістична віра в Божий Промисел, Божу справедливість та підтримку; ідея братнього життя в єдності і злагоді; картина поступового повернення народу до Бога через страждання в неволі та шире каюття; візія щасливого майбутнього праведного народу, що за Божою підтримкою виборів собі і “правду”, і “волю”, і “славу”. Поетична логіка “Давидових псалмів” віддзеркалює особливості історіософських поглядів Шевченка: керуючись міленарними ідеями, підкріпленими авторитетом біблійного архетипу, поет вибудовує метаісторію України, за слушним визначенням Д.Наливайка, по вертикальній осі: втрачений рай вільної козацької України; поневолення та кріпосне рабство сучасної йому України; майбутнє України, що вимальовується у світлі візіонерства та профетизму як повернення волі та відродження справедливості в найширшому значенні “Божої правди”⁴⁰. Через Шевченкову історіософію, що відбита в “Давидових псалмах”, стає зрозумілою його революційність, що невід'ємно пов'язана з національними інтересами й релігійно-містичними переконаннями поета, зокрема з вірою Шевченка в ідеальний соціум, в якому справжня влада належить лише Богові.

³⁸ Коропецький Р. Структурна єдність Шевченкових “Давидових псалмів” // Цит. вид. – С. 161.

³⁹ Див. докладніше: Коропецький Р. Структурна єдність Шевченкових “Давидових псалмів” // Цит. вид. – С. 161-162; Нахлік Є. Доля – Los – Судьба: Шевченко і польські та російські романтики. – Л., 2003. – С. 193-200.

⁴⁰ Див.: Наливайко Д. Шевченко, романтизм, націоналізм // Слово і Час. – 2006. – №3. – С. 19.